

MACICA (452) *sb f*

Oba a jasne (w tym w pierwszym 4 r. błędne znakowanie).

sg *N* macica (75). ◇ *G* macice (171). ◇ *D* macicy (12). ◇ *A* macicę (108) [*w tym*: -e (4)]. ◇ *I* macicą (15). ◇ *L* macicy (38). ◇ *V* macico (1). ◇ *pl N* macice (8). ◇ *G* macic (10), macić (1) *ArtKanc* ◇ *A* macice (10) ◇ *I* macicami (1). ◇ *L* macicach (2).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *U kobiet i samic ssaków narząd rodny, w którym rozwija się płód (298) :*

a. *U kobiet; bulga, matrix, uter(us), vulva Mącz, Cn; albus Cn (296) :* abowiem częŃte naporzanie macicze/ czini ią gotowŃzą ku poczęciu *FalZioł* I 57d; Gdy tego drzewa dim do macicze będzie wpuŃzczony przez mieŃzek/ Ńciąga zafię na doł na Ńwoie mieŃtce macicę *FalZioł* III 3a; Też przyrodzoną chorobę paniam ku wyŃzciu pobudza/ to ieŃth gdy ią [*kolokwintydę*] wwarzyŃz w wodzie Ńzczyrwoną byliczą/ á thym Ńobie pani dymiona y macicę będzie naporzała. *FalZioł* III [3²]a; Też naprzeciw zaduŃzeniu macicze ieŃt dobre kurzenie z Terpentiny/ y naprzeciw vpadnieniu macicze/ vŃty brany dym/ podnoŃi ią ku gorze. *FalZioł* III 29c; A gdy taką vrinę v niewiaŃti vyzryŃz. Znak ieŃt obciążenia macicze z Ńloną albo z Ńlodką Ńlegmą. *FalZioł* V 5; Zafię ieŃtliby LożyŃko mocznie przyŃnęło ku maciczy, tak żeby łącno odŃać nie mogło/ Tedy w takiej przygodzie ma być wolne parzenie czynione/ z Ńiarki/ z blufczu z rzeżuchy *FalZioł* V 25v, ++4c [3 r.], d [8 r.], e [3 r.], [*7]v, I 2b [2 r.] (240); *GlabGad* A8v, H, H5; Matrix, Máćicá/ niewieŃciniec/ to yeŃt członek w którym Ńie płód chowa. *Mącz* 211b; Uter, vel uterus, Máćká/ máćicá. Alias loci dicuntur et vulgo matrix sed falso. *Mącz* 509d, 420b, 512a; iż gdy Ńye Máćicá ná káždy MieŃyąc niefoczy/ płoduŃye żadnego Ńpodziwáć nie trzeba *SienLek* 108; Dla záwárcia máćice/ chuć niezwykła przychodzi/ iż Ńye więc niektorym záchćiewa/ niegdy rzeczy godnych niegdy niegodnych ku iedzeniu *SienLek* 112v; Ná wrzodowátą máćicę/ wierć Ńwinią weŃzkę/ y Izop Ńwiežo/ przyley mleká niewieŃciego á gęŃiego fádlá/ á to w cienką chuŃtkę włożywŃzy/ w łono ku máćicy wlož. *SienLek* 118, 26v, 27, 89v, 108v, 109 (35); *Oczko* 15, 15v, 23, [42].

W charakterystycznych połączeniach: macica ozimniała (2), podniosła (4), sucha, upadła, wrzodowata (2), wychodząca (wyszła) (2), zaduszona, zaziębiona, zimna; boleŃć (bolenie) macice (10), ciasnoŃć, małoŃć, mdłoŃć (2), nadymianie, naporzanie (parzenie) (2), niedostatek (2), niemoc (3), obciążenie, obrażenie, owrzodzenie, podniesienie (3), przerwanie, rozpadłoŃć, twardoŃć (3), upadnienie, utwierdzenie, wilkoŃć (3), wyczyŃcienie (2), wyszcie, zadawienie (2), zaduszenie (7), zatwardziałoŃć, zatwora (2), zawarcie, zaziębienie, zgniecienie, zranienie (2); bolenie (bolączka, boleŃć) w macicy (10), darcie, poczęty, przypadłŃć, rana, rozpadlina; macicę (wy)czyŃci(a)ć (15), (po)mazać (namazować) (5), miękczyć, naciągać, naporzać (14), otwierać, podnosić, wysuszać, zagrzewać.

Wyrażenia: »macica niewieŃcia, w niewieŃcie« (4:1): *FalZioł* V 29v; iż z naŃienia albo z plemienia męŃkiego w macici niewieŃciey, na przod Ńie vczyni błonka *GlabGad* E2v; *Mącz* 196c; *SienLek* 116v, 117 żp.

»prog macice« (1): A gdyby Ńie Ńtało z przygody iakiey/ albo z niemoczy: iżeby Ńie prog macicze wrzodem albo zranieniem iakiem: zaciŃnęł *FalZioł* V 34.

»szyja macice« (1): Theż otwiera łzije macicz niewiaŃtam/ á tak ie czyni ŃprawniejŃze ku poczćciu. *FalZioł* I 152b.

Szereg: »łono albo (i) macica« (2): *FalZioł* V 34v; Sok teŃ z kwiecia lelijowego gdy nim pomázuie wrzedliwe łono/ álbo máćicę/ wŃzeláką puchlinę Ńpádzá álbo miękczy. *SienLek* 118.

»macica albo sekundyna« (1): TakieŃz gdy macica albo Secundina dla mdłóŃci przed czałem Ńie przerwie/ tak płodu zatrzymać niemoŃze *FalZioł* V 30v.

b. *U samíc zwierzqt* (2) : IeŃzche ku lekkiemu rodzeniu ŃłuŃy przy łobie mieć tákieŃ pánieŃ kámieñ ieleni/ ktory dlatego ták zowa/ iŃ go poŃpolicie w łáynie ielenim náŃduia: tákŃze y w máćicy łánieŃ *SienLek* 114, 110.

2. *Muszla mięczaków lub wewńtrzná warstwa muszli* (7) : á ieŃtli pereł nie moŃeŃz mieć: tedy macicze gich [...] ZmieŃzay á wćŃŃn proch. *FalZioł* V 111; *BielKron* 446.

Zestawienie: »macica perłowa« = *mater perlae BartBydg* (5): *BartBydg* 87b; Pereły z tego Kálekutu/ ktore łowia w wodzie w Ńkorupách ktore zowiemy máćice perłowe. *BielKron* 268v, 446 [2 r.].

~ *Szereg*: »koncha, to jest macica perłowa« (1): wŃięli kilka grzywien Pereł/ náđ to dárowáni od nich konchámi/ to ieŃth/ máćicámi perłowymi *BielKron* 447v. ~

3. *Główná łodyga lub gałqŃ u roŃlin, bęđqca podstawq dalszych rozgałqŃeñ; truncus Mqcz, Cn; caudex (codex), crus, mater, matrix, stipes, stylus, unistirpis vitis Cn* (12) : Potłukł grádem máćice ich zboŃa wŃŃytkiego/ Zyárno ich nye przynoyŃo poŃŃtku Ńadnego *LubPs* S; *Arbustina vitis*, *Chmielowa máćicá*. *Mqcz* 14h; *RejPosWiecz*² 93; Ná iey wierzchu náđ zwycŃzay piękny kwiatek ftoi Podobny biały roŃey/ ktora Ńie iuŃ z ŃwoieŃ Máćice rozwiázawŃy pełne liŃtki bierze *WitosłLut* A3.

W porównaniach (2): Poki drzewá z Korzenim nie wykopa poty bęđzie roŃto/ poki Włodzimirskie⁸⁰ kŃiáŃęćia nie doŃtaniem iáko máćice/ poty pokiaá mieć nie bęđziem. *BielKron* 353; iákoby woŃŃko główne w cáłóŃci iáko máćicá Ńtało w Ńpráwie ŃweŃy nie poruŃzone *BielSpr* 14v.

WyraŃenie: »macica korzenia« (1): Przeto w owocach nie doŃtałyŃ Ńmak ieŃt mały, gdyŃ ciepło Ńłonecne nie dobrze w nich Ńtrawiło wilgóŃci z macicze korzenia tam wciágnioneŃy *GlabGad* C7.

W przén (4) : á oto nielłáchetni robacy/ grzech á cŃárt vŃtáwicŃnie gryŃá latoroŃli twoie/ thák iŃ ich odroŃćić áni odŃywić nie moŃeŃz z máćice oneŃy ŃwoieŃy grzechem pirworodnym z dawná zarážoneŃy *RejPos* 204v.

macica czego (1): Oto teraz Alexánder WołóŃzyn/ wygnániec/ ZturczywŃŃy Ńye/ woiuie WołóŃkq Ziemię: wykorzeniáiac z nieŃy korzeñ iteŃz máćicę wŃŃytkiego plemieniá y Narodu WołóŃkiego *OrzQuin* Z4.

Zwrot: »macicę wszczepić« (1): Abowiem pátrzay gdy iuŃ ten korzeñ á teŃ máćicę wŃzczepiŃz w ferce Ńwoie/ tho ieŃt/ to miłóŃierdzie á the ŃzczyroŃć wmyŃłu twego z mocná wiárq Ńwoia/ iuŃći Ńie wŃŃytki ine latoroŃli á wdŃięcŃne kwiatki y owoce moŃá z nieŃy rozmnoŃŃć *RejPos* 172.

Szereg: »korzeñ (a. korzenie) a (i teŃz) macica« [*szyk* 2:1] (3): ale kto to łobie chce przycytac [!] muŃi być mocny w wierze i muŃi mieć macicę a korzenię/ w prawdę głęboko zapuŃŃczonę *MurzHist* P2; *OrzQuin* Z4; *RejPos* 172.

Przen: *Przyczyna, pochodzenie* (1) : *Truncus aegritudinum*, *Korzeñ*/ máćicá/ á przicŃziny chorób. *Mqcz* 467a.

4. bot. *Vitis vinifera* L. (Rost); roślina z rodziny winoroślowatych (*Vitaceae*), winorośl i różne jej odmiany (pojmowana jako cała roślina lub w niektórych kontekstach, zwłaszcza w porównaniach i przenośniach, jako grubsza i większa gałąź, z której wyrastają cieńsze i mniejsze); *vitis* Mącz, Cn; *palma*, *vitis maior*, *ex qua uvae nascuntur* Cn (132) : *OpecŻyw* 90; *HistJóz* A4; *Iam* widział gniazdo wina frod piękney winnicze Z ktorego wnet wyroflly piękne [!] trzy maćicze *RejJóz* 18, 18; *MurzNT Ioann* 15/4; *LubPs* Yv; *BibRadz Ez* 15 arg; *Mącz* 69c, 408b; iako też ono co *Oleum*/ oleiem przekładá/ *Vitis* maćicą/ *Domus* familią/ miałto tego coby miał przełożyć/ oliwą/ drzewem winnym/ y domem *BudBib* b2; *Vyżrzyćie* co fię w rychle iey [winnicę] buyności sftanie/ Iákie będzie iey máćic frogie podeptanie *ArtKanc* K5v; *Propago* – Maczicę wkopuję, dla wipupufzczenia [!] latorosły. *Calep* [860]b.

W porównaniach (20): *WróbŻolt* 127/3; *RejPs* 195v; *SeklKat* L; A tak nadobnie ten Pfalm przyrownawa maćicy winney narod żydowfki/ ktory łobye Pan wywiodłzy z Egiptu/ raczył wfczćepić w zyemi Kánáán przez łowo łwoye. *LubPs* S3, cc6v; *KrowObr* 222, 231; *Zoná* iáko maćicá/ winná w domu iego/ *Dzyatki* by latorořłki/ w koło łtołu iego. *RejZwierc* 86; *BibRadz Ez* 15 arg, 6; *RejPos* 42v, 146v, 159v; *RejZwierc* 33; *Abowiem* iáko z winney maćice przyrodzona moc y wilkość ożywiáiąca w latorořli fie rořchodzi/ y czuią to gáłáiki y owoc wydáią: tak też Duch Pána Kryřtuřow ożywiáiący áby řprawował w nas řkutek řwoy/ tego nam potrzebá. *RejPosWstaw* [110²], 22; *CzechRozm* 259v; *KochPs* 192; *CzechEp* 339; *ReszPrz* 103.

W charakterystycznych połączeniach: *macica obfita* (2), *řłodna* (2), *řostqca* (2), *řorszczona po ziemi*, *wkopana*; *macica w winnicach*; *odnoga macice*, *owoc* (5), *rodzaj* (7); *ořłonienie* (*przyřłonienie*) *macic* (2), *podpora*; *owoc z macice*; *macicą okrążony*; *witka w macicach*; *macicę w ziemię kłásć*, *obrzczowác* (2), *podetknąć*, *řorszczác*, *wkopywác*; *rodzić się z macice*; *wyrasta* (*wyrořła*) *macica* (3).

Wyrażenie: »drzew(k)o macice« = *lignum vitis* *PolAnt* (2): Iákom drzewko maćice ktore iest miedzy drzewy leśnymi podał ku řpaleniu ogniowi/ thákże podam mieřczżany Ierořolimfkie. *BibRadz Ez* 15/6, *Ez* 15/2.

Zestawienia: »dzika macica« = *labrusca* *Mymer*¹, *Cn* (1): *Labrusca*. wilde rehen. *Dzika mácyca* [*Mymer*²: *Agreřt*]. *Mymer*¹ 20v.

»winna macica« = *vitis* *Mymer*¹, *BartBydg*, *Mącz*, *Cn*; *ampelos*, *rumpotinus* *Mącz*, *Cn*; *erratica vitis*, *spionia* *Mącz*; *mater vini*, *viticula* *Cn* [*řzyk* 40:22] (62): *OpecŻyw* 93; *Mymer*¹ 20; *BartBydg* 171b; *WróbŻolt* 127/3; *RejPs* 195v; *LubPs* S3, cc6v; *KrowObr* 122v [3 r.], 231; *Leop Matth* 26/29, *Mar* 14/25; *RejZwierc* 86, 118; *Tedy* Noe począł řprawowác ziemię/ y náłádził winną maćicę [*plantavit vineam*], *BibRadz Gen* 9/20, *Ez* 15/2; *BielKron* 16v, 50v, 270; *Carbunculus*, *etiam dicitur*, *vitium in arboribus atque vitibus*, *Ořłonienie*/ áłbo *przyřłonienie* tak maćic winnych/ yáko y ynioř drzew. *Mącz* 38a; *Vites castrare*, *Macice winne obrzczowác*. *Mącz* 40c; *Erratica vitis*, *Winna mácyca wřędzie rořtąca*. *Mącz* 108b; *Rumpotinum*, *Nieyáki* *rodzaj* winnych maćic po niskich drzewkách fie pufzczáyących. *Mącz* 360d, 3c, 7d, 20a, 32c, 56d (15); *RejPos* 42v, 146v, 159v; *RejPosWiecz*³ 96; *RejZwierc* 33; *RejPosWstaw* 22, [110²]; *CzechRozm* 259v; *CzechEp* 339; *Pátrz* iż z grobow nie wyřařta/ ni maćicá winna/ Ni z buynego blufzczu powoy/ ni drzewiná inna. *KlonŻal* C4, C2v;

Gemma – Pęk na winney maczicy, oczka, pępe. *Calep* 449b, [860]a, 925a; *WujNT Matth* 26/29, *Mar* 14/25, *Luc* 22/18, *Ioann* 15/4, *Iac* 3/12; iáko Ioáthán Sychimitom przekládał/ gdy drzewá w leśie krolá obierác chćiały. y powázne bárzo rozumienie tám pokrył/ gdy figá y winna máćicá y oliwá krolem być niechćiała *SkarKaz* 80a.

~ *Wyrażenie*: »krzak winnej macice« (1): Iáko wijąc sye po tyce/ Płodny krzak winný máćice/ Obfituie w słodkie groná: Ták bogoboyného zóná. *KochPs* 192.

Zestawienia: »biała macica winna« (1): *Staphile*, *vitis alba quam alii melothron*, *Calep*. Biała máćicá winna. *Mącz* 411d.

»czerwona macica winna« (1): *Rubella*, Czerwona máćicá winna. *Mącz* 359a.

»leśna macica winna« = *taminia Mącz*, *Cn*; *labrusca Calep*, *Cn*; *salic astrum Mącz* (3): *Salic astrum*, Nieyáki rodzaj leśnych máćic winnych/ po polách rośtących. *Mącz* 365a, 439b; *Calep* 575a.

Szereg: »winna wić albo macica« (1): *Vitis*, Winna wić álbo máćicá. *Mącz* 499d. ~

W przen (3) : Ty ogláday tę sławná v Florijana winniczę, Y tak piękne grona z Polfkiey macicze *FalZiołUng* V 119v; *BibRadz* *6; Vńczepiłem w niey práwą máćicę prawdziwey náuki fwoiey á woley fwiętey fwoiey. *RejPos* 60v.

Przen (49) :

a) O Chrystusie (41) : á nas sóbye vczynił iáko látorośle/ kthore miály pochodzić á rość iemu ku czći s tey máćice *RejPos* 59v; tedy też tego od nich potrzebuie/ áby robili á rośli według woley iego/ á nie odradzáli fie od ták błogóślawionego słzczepu máćice fwoiey/ á iżby przynieśli przyiemny owoc s tych látorośli fwoich *RejPos* 59v; á iákoż thu nie słzczepić cnotliwey wiáry á ítałości fwoiey w tey fwiętey máćicy iego? gdyż on sám íebie tą máćicá vczynić raczył. *RejPos* 61; O nieśzczęfnáś to látorośl kthora poda táki płony owoc s íebie/ iż ma być odcięta od máćice tey/ tho íeśth/ od Páná fwoiego *RejPos* 61, 61, 61v, 89v, 172, 232v; *RejZwierc* 130v; Abowiem síłá íeśt w tey máćicy/ to íeśt w Pánie Chriśtuśie látorośli/ ktore owocu dobrych vczynkow nie przynofzá *WujJud* 100; *ArtKanc* P5; O Pánie IEzu Chryśte/ prawdziwa y rozkrzewiona máćico *LatHar* 300; *KołakSzczęśl* C4v.

W charakterystycznych połączeniach: boska macica, dostojna, prawa (prawdziwa) (6), rozkrzewiona, święta (9); szczep macice (2); (wy)rość (wyrosły, uroszczony, wyrościć) z macice (8); (w)szczepić (wszczepiony) w macicę (3); szczepić w macicy.

Wyrażenia: »pień macice« (1): Rozráduyże íe thedy á rośkochay ty wierna winniczko Páná íwego/ á zwłáżczá ktoráś íeśt wńczepioná w then fwięty pień Bośkiey máćice iego *RejPos* 267.

»macica winnic(e), w winnicy« [szyk 3:2] (4:1): Y częgo mily panie pragnieś/ wśłakes ty ochłodzenijé słodkie wślytkich pragnących/ ij macitza winnitz chłodzących? *OpecŻyw* 149v; *RejPos* 59v [3 r.], 60.

Zestawienie: »winna macica« = *vitis PolAnt*, *Vulg* [szyk 13:3] (16): *MurzNT Ioann* 15/1, 5; *KrowObr* 59v; *RejAp* 166; *RejPos* 156v, 172 [2 r.], 281v; *RejPosWiecz*² 93; *RejZwierc* 130v; Gdzie Pan Chriśtus mowi: Ia íeśtem winna máćicá/ á moy Oćiec íeśt ogrodnikiem *WujJud* 68v; *RejPosWstaw* [110²]; *NiemObr* 44; *WujNT Ioann* 15/1, 5; Toż drzewo/ ále w innym słzczepie w Chryśtuśie w máćicy winney náłzey. *SkarKaz* 312a.

Szeregi: »fundament a macica« (2): A zwłafzczá gdy on íam był fundámenthem á práwá máćiczą ieý *RejPos* 59v, 59v.

»korzeń a (i) macica« (2): *RejPos* 172; Zgotowány íeít [*kącik w niebie*] y kupiowy krwią twoią [...] / tym co íię w twoy korzeń y máćicę wízczepili/ y łokiem łodkości ízczepu łáfki twoiey wzraítáią *SkarKaz* 552b.

»macica a szczep« [*szyk 1 : 1*] (2): gdyż on íam íie vczyłníł ízczepem á máćicą winnice tey. *RejPos* 60, 60.

b) O społeczności chrześcijan (2) : Myímy krzeńciani macicza ktorzíłmy z oney vinnice ludu żydowskiego zakwitnęli *WróbŻółt* cc2; Iednák czekał P. Bog áwaby íię íeízcze byli do máćice íwey Końciołá Rzymńkiego wroćić mogli. *PowodPr* 32.

c) O biblijnym narodzie wybranym (5) : Gdyżeś íam z Egiptu przenyoíł wdzyęczną máćicę/ Narodu wyernego/ pogány wyrzućiwíły *LubPs* S3v, S4; A miáíto ich nas Pan Bog wízczeplł w máćicę Abráámowę/ gdy rozgi (to íeít żydowie) pońchły. *BielKron* 13v.

Zestawienie: »macica winna« = *vitis Vulg* [*szyk 1:1*] (2): *LubPs* Pv; MAćicá winna gáłęžíłta (ieít) Izraél/ owoc zrownáł íie ínią. *Leop Os* 10/1.

d) O dobrej żonie (1) :

Zestawienie: »winna macica« (1): A on [*Pan*] íą [*żonę*] przeżywa winną máćicą/ okrafá domu męża íwoiego *RejPos* 175v.

5. Główne źródło (2) :

[*Wyrażenie*: »macica wody«: Także pobaczywízi the znaki możeńz ítudnią kopać/ tak głęboke áże główne zrzodło naidzieíz to íeít prawá macycę wody *Cresc 1549 28 (Linde)*.]

Przen: *Przyczyna, pochodzenie [czego]* (2) : SZoíta rzecz ktora też ku zdrowiu należy/ íeítci vmierzenie przygod Dufznych/ ktorych máćice íą czterzy/ Wefele/ Boiażń/ Gniew á žal. *SienLek* 13v.

Szereg: »źródło i macica« (1): STárożytne wízyítkich Sławańskich [!] narodow źrzodłá y máćice Ruńkiey ziemie/ y ich sławne pokolenia/ íkądby y sktorey przyczyny álbo włafności/ Ruśią názwane były/ rozmaíte íą ludzi vczonych o tym mniemánia y wywody *StryjKron* 110.

6. Główne koryto rzeki (1) : [*Narew*] Przy íwoim łądzie daleko íię wíeíza/ Nízli íię z wíślną máćicą pomieíza *KlonFlis* F4.

Synonimy: **1.a.** niewieńciniec, żywot; **2.** czasza, czaszka, ostrea, skorupa, szcieszuja; **4.** »korzeń winny«, winorośl, »dzika macica«: agrest, »płone wino«; **5.** źrzodło; **6.** samica.

Cf MACICORODNY, MACIERZYŻNA, MATKA